

НАБУТТЯ НАЩАДКАМИ ЛЮБЕЦЬКОЇ ШЛЯХТИ РОСІЙСЬКОГО ДВОРЯНСТВА

Наприкінці XVIII – XIX ст. нащадки української шляхти стали боротися за набуття статусу російського дворянства. Цей процес був ускладнений як невідповідністю їхнього соціального статусу поставленим вимогам, так і втратою автентичних привілеїв та універсалів. Але більшості позивачів вдалося довести свої права й знайти собі місце в нових соціально-політичних умовах.

Ключові слова: нащадки любецької шляхти, Новгород-Сіверська комісія по розгляду справ претендентів на дворянство, Чернігівське дворянське зібрання, Герольдмейстерська контора, російське дворянство.

Протягом XV – XVIII ст. на Північному Лівобережжі існувала унікальна соціально-територіальна спільнота, яка локалізувалась довкола Любецького замку і взяла на себе обов'язок захисту північно-східних кордонів спочатку Великого князівства Литовського, а потім й Речі Посполитої. У середині XVII ст. більшість місцевих дрібношляхетських родин покозачилися й несли службу Гетьманській державі. З Любецькою округою були пов'язані щонайменше десять поколінь представників дрібної шляхти, які мешкали у навколишніх селах, причому взаємини між ними характеризувались тісними родинними та корпоративними стосунками [1].

Наприкінці XVIII ст. нащадки любецької шляхти [2] почали активно змагатися за отримання російського дворянства. Цікаво, що на цей час, посівши старшинські уряди, представники цієї спільноти не розчинилися у середовищі козацтва. На думку Л.Окнишевича, у цей період українська шляхта “пильно стежила за всіма можливостями зрівнятися з родовитим російським дворянством” [3, 105]. Ф.Сисин зауважує, що у XVIII ст. в середовищі козацької старшини постала нова “елітарна група”, права якої базувались на “спадковості” і “посадах” [4, с.73].

1762 р. Петро III видав “Маніфест про вольності дворянства”, але ще до його оприлюднення уряд вимагав подати поіменно списки осіб шляхетського походження в Україні [5, 141]. Саме у 60-х рр. XVIII ст. поступово відновлюється практика проведення шляхетських сеймиків. 1 липня 1763 р. сеймик був скликаний у Київському полку, 5 серпня – у Стародубському, 10 – водночас у Чернігівському та Ніжинському [6, 68]. У березні-квітні 1767 р. у всіх полках були проведені шляхетські вибори (надалі вони проводились кожні два роки поспіль). На сеймиках обиралися депутати до складу Комісії зі складання проекту нового уложення. У сеймових ухвалах була постійно присутня вимога укладання списків шляхетства [6, 84-85, 98]. Щонайпізніше з 1778-1779 рр. існувала посада “предводителя шляхетства полку Черниговского”, яку займав чернігівський підсудок (1764-1769-? рр.) любецький шляхтич Василь Силіч [7, 5; 8, 1 зв., 4, 13 зв.-14].

Прагнення нащадків любецької шляхти набути дворянство стимулювалось ліквідацією полкового адміністративно-територіального устрою. 1781 р. були створені Чернігівське та Новгород-Сіверське намісництва. Більша частина території Любецької округи увійшла до складу Березнянського, Городнянського (з 1801 р.) та Чернігівського повітів Чернігівського намісництва, частина – до Сосницького повіту Новгород-Сіверського намісництва. У зв'язку з новим адміністративним розмежуванням були скликані місцеві дворянські депутатські зібрання у Києві, Чернігові та Новгороді-Сіверському [6, 99]. Колишні гетьманські чиновники “змінювали козацькі саблі та строкаті строї на рапіри, напудрені перуки й імперські мундири... для української шляхти вибору не було: або служба, або ж відставка”. З іншого боку, адміністративна реформа змусила імперську владу поширити дворянські права на українську шляхту, відтепер покликану здійснювати контроль над усіма сферами життя регіону [9, 182, 208-209].

Можливість отримати новий соціальний статус зумовила значний інтерес до генеалогії, старих актів, родинних переказів та легенд. Вже на початку роботи Новгород-Сіверської комісії (вона була відкрита першою на Чернігово-Сіверщині) по розгляду справ претендентів на дворянство нащадки любецької шляхти одразу ж почали подавати на її розгляд документи. Комісія була створена у січні 1783 р. (вочевидь, неофіційно вона діяла з 1782 р. – саме ця дата фіксується у справах комісії [10, 1-304]), але фактично документи пошукувачів дворянства почали розглядати з 1 червня 1784 р. [11, 11; 12, 56-57]. У січні 1783 р. Новгород-Сіверський губернський маршал І.Міклашевський звернувся до намісницького правління з проханням надіслати законодавчі матеріали щодо розгляду прав претендентів на дворянство. Після отримання необхідних документів на сесії дворянського зібрання було обрано спеціального депутата для розгляду справ претендентів [6, 99]. За перші три роки діяльності Новгород-Сіверська комісія розглянула 603 справи, 1472 справи залишилися не розглянутими, близько 1011 справ було повернуто "пошукачам" на "доопрацювання" [11, 11; 12, 56-57]. На 1783 р. припадає й укладання першої "дворянської" книги, до якої були, зокрема, записані й нащадки любецької шляхти, що мешкали у Коропському, Глухівському та Сосницькому повітах [13].

Грамота імператриці Катерини II 1785 р. надала ще один поштовх прагненню козацької старшини отримати російське дворянство (на думку В.Кравченка, російське дворянство отримало права, якими здавна користувалась українська шляхта [14, 27]). Діяльність комісії було регламентовано, значна частина документів була прийнята й від нащадків "шляхетних земель или бояр или имеющих от королей польских привилегии на разные даят и кои также определены служить воинско яко иная шляхта" [10, 126]. Збереглась копія листа П.Румянцева-Задунайського до Новгород-Сіверської комісії, датована 28 січня 1785 р., в якій йдеться про необхідність швидкого розгляду справ козаків, священиків та бояр, які мають необхідні документи-докази на дворянство. Згадуються у листі і "шляхетні зем'яни чи бояре", які мали привілеї польських королів і були "визначені служити військово, як й інша шляхта" [10, 121, 126].

Як зауважував Л.Окинничева, документи на дворянство "старої шляхти польських часів" здебільшого були бездоказні в сумнівні [5, 168-169]. Дрібна шляхта, іноді не маючи певних доказів свого походження, фактично намагалась саботувати діяльність комісії. Збирання грошей "на комісію" проходило досить мляво, затримувалось складання списків "шукачів" дворянства, хоча діяльність комісії втратила залежність від "добровільних внесків від дворянських родів" [15, 55]. У рапорті Глухівського повітового предводителя дворянства від 21 березня 1786 р. йшлося про перешкоди з боку "малого шляхетства" [16, 62]. Рапорт Новгород-Сіверського предводителя дворянства графу П.Румянцеву-Задунайському засвідчує факт затримки грошей на утримання комісії, через що вона "майже рік в борг себе утримує" [16, 364-365].

На початку своєї діяльності, часом не маючи досвіду роботи з відповідними документами, Новгород-Сіверська комісія розглядала чи не усі справи пошукувачів дворянства позитивно. Легкому "одворяненню" на початку діяльності комісії сприяла і ліберальна у цьому відношенні політика малоросійського генерал-губернатора П.Румянцева-Задунайського [9, 210].

У Чернігові 1787 р. була складена перша дворянська родовідна книга, до якої було записано чимало нащадків любецької шляхти, зокрема Тулиці, Тарасевичі-Величковські, Богуші. Загалом, кількість "дрібного шляхетства" була досить значною. За даними Новгород-Сіверської комісії по розгляду справ претендентів на дворянство, 1792 р. нараховувалось 2616 претендентів на дворянське звання, які перебували у подушному козацькому, мішанському чи селянському окладах [10, 303 зв.]. Чернігівська комісія наводила ще більші цифри. З 1789 до 1792 рр. у подушному окладі в Чернігівському намісництві перебувало 7258 чоловік, які подали свої дворянські родоводи до Комісії, причому 1323 особи претендували на занесення до VI частини Дворянської родовідної книги як стародавні роди [17, 17]. У грудні 1802 р. їх чисельність зросла до 9981 чоловіка [18, 8-10]. У цілому на Лівобережній Україні документи на дворянство подали 100 тисяч осіб, які "по польському і гетьманському праву мали незаперечні права" [6, 100]. Після утворення Малоросійської губернії з центром у Чернігові, Новгород-Сіверська комісія була ліквідована, а її справи були передані до Чернігівського дворянського зібрання, де частина з них була переглянута [16, 407].

Таким чином, для багатьох дворян почесна VI частина Родовідної дворянської книги, куди заносились найдавніші родини, виявилась недосяжною. Певним виходом із ситуації стало отримання дворянського статусу в якості нащадків військовослужбовців, перш за все, козацької старшини. Частина нащадків любецьких бояр отримала дворянство "по службі",

ставши чиновниками нового державного апарату. Як зауважив З.Когут, головний доказ прав на дворянство передусім залежав від рангу на державній імперській службі, де українські урядовці автоматично набували дворянський статус. Необхідність доведення дворянства була нагальною лише для тих, хто на цій службі "не состоял" [9, 209].

18 грудня 1791 р. Сенат скасував усі результати попередньої діяльності комісії і наказав провести повторний розгляд справ. Бюрократичні перепони українській шляхті чинилися стараннями нового генерал-губернатора М.Кречетникова. Після перегляду справ Чернігівська комісія визнала дворянами лише 2626 осіб. Але й ті, що залишились, іноді були змушені звертатися до судів з позовами про звільнення від податків [6, 102; 9, 218-219]. Процедура доказу дворянських прав буда значно ускладнена. 9 січня 1792 р. був виданий указ, який накладав штрафи на "неудалих" пошукувачів дворянства і на самі комісії, які прийняли "сумнівне рішення" [9, 219].

З 1797 р. головним арбітром у визнанні дворянських прав стала Герольдмейстерська контора Сенату в Санкт-Петербурзі, а за місцевими комісіями залишалось право лише рекомендувати кандидатів. До кінця XVIII ст. Герольдія ще доволі прихильно ставилась до кандидатів [9, 220], але з 1802 р. завершилось і її "поблажливе" ставлення до української шляхти. Російські чиновники почали піддавати сумнівам гідність багатьох шляхетських родів, передусім тих, які не служили у російській адміністрації. З 1804 р. ця політика набула антиукраїнського спрямування. Лише 1835 р. були остаточно визнані українські ранги, окрім найнижчих козацьких – бунчукового товариша і возного [6, 165; 9, 220, 224].

Вимоги, які висувались комісіями до пошукувачів дворянства, стали своєрідним "лакмусовим папірцем", що чітко визначав, до якої категорії військовослужбового населення Любецького замку належали їхні предки. Комісії не затверджували у дворянстві усіх, хто походив не по чоловічій, а по жіночій лінії роду. Дворянами не визнавали нащадків бояр-слуг та зем'ян-ленників (а як раз до цієї категорії відносилось чимало нащадків любецької шляхти), оскільки вони не були повноправними власниками належних їм ґрунтів і користувались ними за умови виконання військової служби. Наприкінці XVIII ст. чимало документів нащадками було втрачено, частина любецької шляхти перетворилась на міщан, козаків чи селян і навіть не завжди зберегла пам'ять про своє шляхетське коріння.

Одними з перших наприкінці XVIII ст. своє дворянство доводили Бакуринські. 1806 р. Герольдія визнала їх у дворянстві й внесла герб до Загальноросійського гербовника [19, 293-293 зв.]. 1792 р. у дворянстві були визнані Саєги [20, 1] та частина родини Бивалкевичів, але інші представники цих родин так і залишились козаками [10, 278 зв.; 21, 347 зв.-348 зв.]. Того ж таки року на дворянство претендували Даничі та Піроцькі, але лише 1844 р. Герольдія визнала їх дворянами [22, 158-159]. У середині XIX ст. дворянами стали Жлоби-Погорільські, Бублики-Погорільські [22, 35; 23, 204 зв., 291-292; 24, 2], Тарасевичі-Величковські [25, 274-274 зв.], Шуковські [26, 21-22,57]. Герольдія визнала дворянами лише частину Юшкевичів-Красковських, Тушиць, Масловичів та ін. У цілому, більшості родин любецької шляхти та значній частині нащадків зем'ян та бояр вдалося отримати дворянський статус. Зокрема, до списку дворянських родів Чернігівської губернії 1881 р. були внесені Александровичі, Антоновичі, Бакуринські, Бублики-Погорільські, Будлянські, Величковські, Гладкі, Гутори, Казанські, Каменецькі, Кислі, Киселі, Ковтуневичі, Козловські, Козлови, Красовські, Міхнови, Міхни, Піроцькі, Савячі, Сахновські, Селецькі, Силічі, Тарасевичі, Тушиці, Юскевичі, Юскевичі-Красковські [27, 2-100 зв.].

Частина родин спочатку була занесена до дворянської родовідної книги, але згодом, за браком доказів, з неї виключена. Зокрема, це родина Мишків-Гришичів, частина Антоновичів, Богушів та ін.

Визнання у дворянстві нащадків любецької шляхти було ускладнене тим, що наприкінці XVIII ст. їхні родини значно збільшились. Відомо, що 1792 р. у с.Мисах та с.Антоновичі мешкало загалом 113 осіб на прізвище Антоновичі [28, 300, 363-364]. У с.Козли та на х.Козли мешкало 47 Козлевичів (Козлів) [28, 362-362 зв.]. Лише незначна їх частина була визнана дворянами. Згадаємо, що доведення прав на дворянство іноді тривало десятиріччями й обходилося у чималі кошти.

Незважаючи на те, що Чернігівська комісія по розгляду прав на дворянство визнавала дворянами далеко не усіх претендентів, кількість дворян у Любецькій околиці усе ж таки буда досить значною. 1836 р. у селах Зліїв, Губарі, Пересаж, Вербово та Семаки мешкали 44 дворянина та 388 козаків [29, 232]. Натомість в самому Любечі у 1792 р. нараховувалось лише декілька дворян [28, 349]. Цікава ситуація склалась у с. Красковське, де на початку XX ст.

селяни виступили з "самоуправними діями... проти поміщика Юскевича-Красковського" [30, 2-4], причому понад сто селян доводились поміщику ріднею.

Загалом, за нашими підрахунками, здійсненими на підставі матеріалів Чернігівського дворянського депутатського зібрання та Герольдії, свої права на дворянство намагались довести представники близько 150 родів любецької шляхти (з 350 відомих на першу половину XVII ст., родин близько 70 зникли у середині – другій половині XVII ст., 100 належали до козацького, селянського чи міщанського станів). Повністю було відмовлено у дворянстві лише 29 родинам, беззаперечно визнані дворянами представники 60 родин, в усіх інших випадках (60) дворянами була визнана лише частина претендентів. Як бачимо, не зважаючи на процес подрібнення та згасання частини родин, що тривав протягом XVIII ст., чимало нащадків любецької шляхти віднайшли своє місце у нових соціально-політичних умовах й домоглися своєї нобілітації російським урядом.

Джерела та література

1. Кондратьєв І.В. Любецька шляхта: генеза та еволюція регіональної військовослужбової спільноти у XV-XVIII ст.: Автореф. дис... канд іст. наук: 07.00.01 / Харківський національний ун-т ім. В.Н.Каразіна. – Харків, 2005. – 16с.
2. В історичній науці по відношенню до шляхти "прив'язано" до свого замку, є усталеним уживання термінів: "овруцька шляхта", "барська шляхта", "житомирська шляхта" та ін. Визначення цих спільнот саме як шляхетських умовне, наприклад, у середовищі любецької шляхти були як залежні дрібношляхетські прошарки, так і повноправні шляхтичі, ба навіть князі.
3. Окиншевич Л. Значне військово-товариство в Україні-Гетьманщині XVII-XVIII ст. // Записки Наукового товариства ім. Т.Шевченка. Праці історико-філософської секції. – Мюнхен: Наукове товариство імені Т.Шевченка, 1948. – Т.СLVII. – 231 с.
4. Сисин Ф. Хмельниччина та її роль в утворенні модерної української нації // Український історичний журнал. – 1995. – №4. – С.67-76.
5. Папакін Г.В. Павло Скоропадський: патріот, державотворець, людина. Історико-архівні нариси. – К.: Державний комітет архівів України. Центральний державний історичний архів України, 2003. – 282 с.
6. Свербигуз В. Старосвітське панство. – Варшава: Studio Literka, 1999. – 249 с.
7. Материалы для истории Малороссии (Из архива гр. Милорадовича). –Чернигов: Типография Губернского правления, 1890. – 14 с.
8. Інститут Рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського (далі. – ІР НБУВ), Ф.1, Спр.58232, Збірка В.Модзалевського. Годовая ведомость о службе полковых чиновников, сотников, значковых товарищей и сотенных старшин Черниговского полку за 1778-1779 гг., оригинал (1778-1779 гг.), 33Арк.
9. Когут З. Російський централізм і українська автономія: Ліквідація Гетьманщини, 1770-1830. – К.: Основи, 1996. – 317 с.
10. Державний архів Чернігівської області (далі. – ДАЧО), Ф.86, Оп.1, Спр.28, Дело о разборе доказательства о дворянстве лиц, состоящих в подушном окладе (1 января 1792 г.), 305Арк.
11. ІР НБУВ, Ф.1, Спр.58260, Модзалевский В. Выписки из архивных материалов для составления исторической записки о дворянском сословии Черниговской губернии (Б.д.), 24 Арк.
12. Центральний державний історичний архів України у м.Києві, Ф.57, Оп.1, Спр.10, Генеральный опис Лівобережної України (1765-1769 pp.), 773 Арк.
13. Список Черниговских дворян 1783 года. Материалы для истории местного дворянства. (Изд. Ал. Лазаревским). – Чернигов: Губернская типография, 1890. – 186 с.
14. Кравченко В.В. Нариси з української історіографії епохи національного Відродження (друга половина XVIII – середина XVIII) – Харків: Основа, 1996. – 296 с.
15. ДАЧО, Ф.86, Оп.1, Спр.26, Ведомости поступления денег за внесение дворянских родов в родословную книгу (1790 г.), 66 Арк.
16. ДАЧО, Ф.86, Оп.1, Спр.7, Дело о разборе Новгород-Северской комиссией документов дворянства разных лиц Новгород-Северского наместничества (1783-1790), 462 Арк.
17. ДАЧО, Ф.133, Оп.1, Спр.18, Переписка с Черниговским наместническим правлением, генерал-губернатором Кречетниковым и ведомости приспанные поветовыми предводителями дворянства о лицах, внесенных по ревизии 1782 г. в дворянскую

родословную книгу, состоящих в подушном окладе (21 июня 1792 – 26 июня 1792 гг.), 126 Арк.

18. ДАЧО, Ф.133, Оп.1, Спр.87. По предложению губернатора о представлении в Герольдию сведений о том, состоят ли разные лица и их родственники, доказывающие дворянское происхождение в подушном окладе (6 декабря 1802 – 23 мая 1803 гг.), 226 Арк.
19. ДАЧО, Ф.133, Оп.1, Спр.125. Указы правительствующего Сената, Герольдии Черниговского губернского правления и др. об уравнении евреев в исполнение почтовых повинностей с другими жителями, о внесении некоторых дворян в родословную книгу, о повышении в чинах дворян и др. (1805-1812 гг.), 428 Арк.
20. Чернігівський історичний музей ім. В.Тарновського, Ал-41, Грамота Черниговской губернии от губернского предводителя дворянства и уездных дворянских депутатов, собранных для составления дворянской родословной книги, данная дворянам Михаилу Павлову да Михаилу Якову и Степану Ивановым, Павлу и Степану Карповым сынам Сапегам (1792 г.), 1Арк.
21. ДАЧО, Ф.86, Оп.1, Спр.23, О дворянских выборах по Новгород-Северскому наместничеству на трехлетие (1790-1792 гг.), 173 Арк.
22. Милорадович Г.А. Родословная книга Черниговского дворянства. Приложения. – СПб.: С.-Петербургская губернская типография, 1902. – Т.2. – 406 с. + 316 с. + СІХ с.; 3 л. ил.
23. ДАЧО, Ф.133, Оп.1, Спр.277. Указы Герольдии о занесении в дворянство разных лиц (1838-1859 гг.), 515 Арк.
24. ДАЧО, Ф.128, Оп.1, Спр.14419, Отношение предводителю дворянства Городницкого уезда о выселении Кондратенка Семена и Осадчего Максима (сословие неизвестно) помещиком Жлобою из избы, находящейся в имении Савицкого (п. четв. XIX в.), 3 Арк.
25. ДАЧО, Ф.133, Оп.1, Спр.395, Черновые описи дел об утверждении разных лиц в правах дворянства, отосланных в Герольдию (1805 г.), 889 Арк.
26. Російський державний історичний архів у м. Санкт-Петербурзі, ф.1343, Оп.17, Ч.2, Спр.4831, Дело о дворянстве рода Бокевичей-Щуковских (1858 г.), 57 Арк.
27. ІР НБУВ, Ф.1, Спр.61605, Список дворянских родов и лиц внесенных в дворянскую родословную книгу Черниговской губернии и утвержденных в дворянстве Герольдиею Правительствующего Сената, временным ея присутствием и департаментом герольдии по 1881 год. – Чернигов, 1881, (1881 г.), 100 Арк.
28. ДАЧО, Ф.133, Оп.1, Спр.23, Ведомости, предоставленные городничими и нижними земскими судами о дворянах, записанных в подушном окладе за 1782 г. (4 марта 1792 – 11 октября 1793 гг.), 672 Арк.
29. Филарет. Историко-статистическое описание Черниговской епархии. – Кн.6. – Чернигов: Земская типография, 1874. – 341 с.
30. ДАЧО, Ф.128, Оп.1, Спр.13388, Рапорты уездных исправников о высылке полицейских стражников в сс. Старые Боровичи и Горностаевку для усмирения населения, нарушающего порядок, о произнесении крестьянином м.Монастырище Басенко оскорбительных слов по адресу императора, о самоуправных действиях крестьян с.Красковское против помещика Красковского и др. (26 апреля 1913 – 8 ноября 1913 гг.), 9 Арк.

In the end of XVIII – XIX c. the descendants of Ukrainian schliachta began fighting in order to acquire the status of Russian nobility. This process was even more complicated because of non correspondence of their social status to the set demandings as well as the loss of authentic privileges and universals. But most of the plaintiffs were able to prove their rights and find a place in the new social and political conditions.

Key words: the descendants of Lubech's schliachta, the Novgorod-Siverskiy committee on examining of possible members for nobility status, the Chernihiv nobility gathering, Geraldmaster's office, Russian nobility.